

Türk Tarihçiliğinde Kırk Yıl:

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ'a Armağan

Editörler:
Sadık ERDAŞ
Seyfi YILDIRIM

siyasal kitabevi

Türk Tarihçiliğinde Kırk Yıl:
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ'a Armağan

Editörler:
Sadık ERDAŞ, Seyfi YILDIRIM

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Türk Tari
Prof.Dr.

Türk Tarihçiliğinde Kırk Yıl: Prof.Dr. Mustafa Yılmaz'a Armağan

Editör: Sadık ERDAŞ, Seyfi YILDIRIM
Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim
©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.
2023 Mayıs, Ankara
ISBN No: 978-625-7424-87-5
Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik
Yayıncı Sertifika No: 14016
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0(312) 419 97 81 pbx
Faks: 0(312) 419 16 11
Baskı:
Repro Bir Matbaacılık Kağ. Rekl. Tasarım Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 47381
İvedik OSB Matbaacılar Sitesi 1514. Cad.
No: 23-25 Yenimahalle/ANKARA
Dağıtım:
Siyasal Kitabevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay/Ankara
Tel: 0(312) 419 97 81 pbx
Faks: 0(312) 419 16 11
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

ğı bu dünyada benim hoca-
çıkarılan hatıra kitapları-
lisi için de bunun yaşana-

in gidiyor.
'benim hilafıma rağmen"
ki vefalı meslektaşım olan
daş'a kalbi teşekkürlerimi

as arkadaşlarıma katkıla-

eseler yine Üniversite de-
uşmanlığını yaptığım her-
ze verdiği haz ve mutlulu-

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 5

ÖNSÖZ 7

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDE İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ 15
HAKAN UZUN

BATI BASININDA ERMENİLER VE ERMENİ MESELESİ 33
AYTEN SEZER ARIĞ

SÖZDE PONTUS RUM VE HELEN SOYKIRIM İDDİALARI VE TEK VE BÜYÜK BİR SOYKIRIM PROJESİ İÇİN ORTAKLIK 57
YONCA İLDEŞ

MEHMET ÂKİF'İN MİLLÎ MÜCADELE KONULU VAAZLARI 75
MEHMET SERHAT YILMAZ

PEYÂM-I SABAH GAZETESİ BAŞYAZARI ALİ KEMAL'İN KALEMİNDEN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RUSLAR VE BOLŞEVİZM 97
ONUR ÇELEBİ

1923 TÜRKİYE'SİNDE BİR MUHALİF GAZETE: TAN 117
SADIK ERDAŞ

CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI (1923-1960) 139
BENGÜ BOLAT

MİLLİ HATAY MİTİNGİ (1937) 163
MAHMUT BOLAT

'BATI UYGARLIĞINA CÜMLE KAPISINDAN GİRMEK': KADİM TARİHTEN CUMHURİYETE TÜRK TERCÜME HAREKETLERİ VE TERCÜME BÜROSU/TERCÜME DERGİSİ (1940-1966) 191
CELAL METİN

SOĞUK SAVAŞ TÜRKİYESİ'NDE ÇEVİRİLER SAVAŞI: HOOVER, SCHWARZ VE LABIN'İN ESERLERİ ÜZERİNDEN ANTİ-KOMÜNİST LİTERATÜRÜN TÜRKÇE'YE ÇEVRİLMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 221
H. SEÇKİN ÇELİK

dolu'da Milli Hareket (1924-1928)",
: Araştırma Merkezi, Sivas Valiliği,

odeli", Sivas Kongresi II. Uluslara-

'kiye 1935-1938", Beşinci Uluslara-

'ğretmenleri Eğitim Sempozyumu,

Raporlarında Nazi Propagandası"
Kasım 2007.
da Harf İnkılâbı Uluslararası Sem-
'e İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 10-11

Iluslararası Balkanlarda Sosyal Bi-
an 2010.
agauz Yerine Yaptığı Yardımlar",
· Sempozyumu, Ukrayna-Kiev, 18-

nanya – Köstence Ovidius Üniver-

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDE İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Hakan UZUN*

GİRİŞ

Türkiye'de, Atatürk döneminde her alanda hızlı ve kökten bir değişim yaşandı. Türk Devrimi olarak da adlandırılan bu değişim, çok dinli, çok dilli ve farklı etnik kökene sahip bir imparatorluk yapısından, ulus-devlete geçiş sürecinin bir örneği oldu. Yeni Türk devletinin üzerine kurulduğu en önemli sacayağı ise milli egemenlik kavramıydı. Bu kavram, yapılan işlerde en temel ölçü olarak kabul edildi. Tunaya'nın deyimiyle "millî hakimiyete uygunluk, eski devrin şeriata uygunluk tezi yerine geçti."[1] milli egemenlik kavramının yanı sıra, bağımsızlık, milliyetçilik, laiklik, çağdaşlık gibi kavramlar da kurumsal ve toplumsal dönüşüm gerçekleştirilirken birer ölçü olarak kullanıldı.

Öte yandan tarihsel bir süreklilik içinde değerlendirildiğinde, toplumların sahip oldukları devlet, siyaset ve yönetim anlayışlarının önceki nesillerden miras olarak aldıkları kurumların, değerlerin ve davranış biçimlerinin özelliklerini taşıdığı görülür. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, yapısal olarak Osmanlı Devleti'nden farklı olmakla birlikte,[2] Osmanlı modernleşme sürecinin meydana getirdiği birikimden ciddi oranda beslendi ve söz konusu süreç, Türk Devrimi için büyük bir tecrübe oldu.[3] Bir diğer ifadeyle Yahya Kemal'in bir toplumun belirli bir anda yaşadığı

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr. ORCID:0000-0001-5427-8268

1 Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 2. Baskı, b.y.y.: Simavi Yayınları, 1991, s. 143.

2 Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, (2000): 137.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, 2. Baskı, İstanbul: Arba Yayınları, 1996, s. 97-98; Recai G. Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s. 460; Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 143 vd.; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Afa Yayınları, 1996, s. 347; Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1993, s. 264; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C.I, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982, s. 279; Orhan Türkdoğan, *Kemalist Sistemin Kültürel Boyutları*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s. 135-136; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s. 98-99; Toktamış Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, 3. Baskı, İstanbul: Derin Yayınları, 1994, s. 100; Roderic H. Da-

hayat üzerinde etkisi kalmamış uzak tarihi "ölü tarih", etkisi olan tarihi ise "canlı tarih"[4] olarak adlandırmasından hareketle, Osmanlı Devleti döneminde yaşanan modernleşme sürecini, Türkiye Cumhuriyeti tarihine etkisi bakımından canlı tarih olarak değerlendirmek mümkündür.

Türk toplumu çağdaş demokrasinin gelişiminde öncü ve etkin bir rol oynamadı ve demokrasi deneyimi de Batı'dan farklı koşullarda gelişti. Demokratik gelişim, doğal bir evrimin neticesinde değil, başka milletlerin yaşadıkları tarihsel deneyimlerin ortaya çıkardığı sonuçların uygulanmasına dönük bir sürecin neticesinde şekillendi. Bu konuyu biraz açacak olursak, Osmanlı Devleti'nin devamlılığını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen modernleşme süreci, aynı zamanda bir hukuk devleti olma ve demokratikleşme süreci ile birlikte yaşandı ve modernleşme süreci ile demokratikleşme süreci birbirine paralel ve etkileşim içerisinde bir seyir izledi. Ancak bu süreçte demokratikleşme adına ortaya çıkan sonuçlar, devletin sürekliliğini sağlamak adına yapılanların "yan" ürünleri[5] oldu.

Bu nedenle de, Türkiye'deki siyasal kültürü ve siyasal gelenekleri doğru bir tarihsel konuma yerleştirebilmek için, Osmanlı Devleti döneminde yaşanan modernleşme sürecinin yan ürünü olan demokratikleşme sürecini incelemek büyük önem taşır. Çünkü Türkiye'deki birçok politik örgüt ve ideolojinin tohumları bu dönemde atıldı ve yine Türk demokrasinin çoğu ilk örnekleri bu dönemde verildi.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda meydana gelen sarsıntılardan sonra oluşmaya başlayan değişim, XVIII. yüzyıla gelindiğinde, çok daha değişik bir yapı ve anlayışla ortaya çıktı ve Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında gücünü koruması için[6] devlet, Batı'lı fikir ve kurumların benimsenmesi ya da uyarlanması tedbirleriyle yeniden canlandırılmak istendi.

Büyük mücadelelerin ve zorlukların yaşandığı bu süreç, Batı'yı tanımaya dönük ilk adımların atıldığı Lale Devri ile başladı. Osmanlı Devleti, Lale Devri ile birlikte kendi dışındaki dünyanın farkına varmaya başladı ve Avrupa devletlerinin ilerlemesinin nedenlerini keşfedebilmek amacıyla bu devletleri tanımaya çalıştı. Bu nedenle Lale Devri, Batı'nın Osmanlı Devleti tarafından keşfedilmeye çalışıldığı bir dönem olarak nitelendirilebilir.[7] Bir süre, askeri

alanda yapı
kalmışlığın
birlikte yen
nedenle, Tü
nemi, yenil
edildi.[8] Tan
hareketle, T
Tanzimat d
siyasi geliş
Böylelikle
tarihinde a
masında, n
rinden olar
nin üzerinc
yı ana hede

Tunay
yasî bir lal
Türkiye'yi
konusu dö
de bu dön
çabasının
Cumhuriy
incelenmey
cek bir lite
su dönemi

---

vişon, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev.: Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2004, s. 332.

4 Murat Belge, "Türkçe Sorunu", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/24.php, Erişim Tarihi: 09.11.2022.

5 Murat Belge, "*Kültür*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim Yayınları, (1983): 1288-1289.

6 Belge, "Kültür", 1288.

7 Lale Devri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978, s. 50 vd.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Bölüm, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, s. 158–162; Mümtaz Turhan, *Kültür*

Değişmele
vd.

8 Hilmi Zi
39; Şerif
1997, s. 2

9 Sina Akş
Sina Akş

10 Bülent T
s. 149.

11 İlber Ort
C. IV, İst
mokrasi, İ
1961 Ana

12 Tunaya,
Siyasal
Yayınlar

13 Halil İna
Jön Türk
Yayınlar

alanda yapılan yeniliklere ağırlık verilmesine rağmen, Batı karşısındaki geri kalmışlığın bu yöntemle kapatılamayacağı düşünülerek Tanzimat dönemiyle birlikte yenilik hamleleri daha geniş bir alana yayılarak, derinleştirildi. Bu nedenle, Türkiye için her açıdan yeni bir devri başlatmış olan Tanzimat Dönemi, yenileşme tarihi içinde bir zihniyet değişiminin ifadesi olarak kabul edildi.[8] Tanzimat Fermanı'nın, temel hak ve özgürlüklere yönelik içeriğinden hareketle, Türk tarihinde hukuk devletinin başlangıcı olarak da kabul edilen Tanzimat döneminin ardından,[9] Osmanlı modernleşme sürecinin en önemli siyasi gelişmelerinden birisi kuşkusuz 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı oldu. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde, hâkimiyetin kaynağı değiştirildi[10] ve Türk tarihinde anayasa ile yönetilme geleneği başladı.[11] Bu arada, bu sonucun alınmasında, modernleşme sürecinin başından itibaren, sürecin en aktif aktörlerinden olan ve Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesini her türlü düşüncenin üzerinde görerek devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı ana hedef edinen reformcu aydın kesimin katkısı büyük oldu.

Tunaya, İkinci Meşrutiyet dönemini, Cumhuriyet dönemi için adeta "siyasî bir laboratuar" görevi gördü diye tanımlarken,[12] İnalcık da "Bugünkü Türkiye'yi anlamak için meşrutiyet dönemini anlamak şarttır" diyerek söz konusu dönemin Türkiye Cumhuriyeti üzerine etkisini dile getirir.[13] Gerçekten de bu dönemde, Türk toplumunun anayasal ve özgürlükçü bir devlet kurma çabasının çok sayıda örneği verildi. Bu nedenle, Türk demokrasi tarihi ve Cumhuriyet dönemine etkisi açısından, İkinci Meşrutiyet dönemi, her zaman incelenmeye değer bir nitelik taşır. Ancak bu konuda oldukça fazla denebilecek bir literatürün olduğu da ayrı bir gerçektir. Bu nedenle makale, söz konusu dönemin tüm yönleriyle ayrıntılı bir analizini yapmak iddiasında değildir.

Değişmeleri, 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 134 vd.

8 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 39; Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 211-212.

9 Sina Akşin, "İkinci Meşrutiyet'in Tarihimizdeki Yeri", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, (2010): 14.

10 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 149.

11 İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 955; Ergün Aybars, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, İleri Kitabevi: İzmir, 1994, s. 38; Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 64.

12 Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 98; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Birinci Kitap*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 18.

13 Halil İnalcık, "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, (2010): 3-4.

Yazının esas amacı, İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan ve Türkiye'de demokrasinin gelişimine olumlu ya da olumsuz etki eden olay ile olgulara yönelik genel bir hatırlatma ve değerlendirme yapmaktır.

1. İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANI VE İKTİDARIN SINIRLANDIRILMASI

1876 Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulmasını sağlayan ve asıl dertleri imparatorluğu kurtarmak olan Meşrutiyetçilerin izlediği Osmanlıcılık siyasetinin, Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilen farklı etnik ve dinî grupların temsilcileri olan milletvekilleri üzerinde bir etkisinin olduğu söylenemez. Çünkü milliyetçilik çağında, çok uluslu bir devlette liberalizm ve parlamentoculuk çabalarını sürdürmek oldukça zordur. Bu nedenle de insanlara sağlanan daha çok özgürlük ve siyasal katılma, siyasal birliğin bölünmesine yol açtı. Hatta Birinci Meşrutiyet'in başlıca sorunu ve açmazı bu oldu.[14] Bu yüzden de Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm unsurları bir araya getiren, meclisin çatısı altında toplanan Rum'un, Bulgar'ın, Ermeni'nin vb., Osmanlı Devleti'nden ayrılarak ulaşmayı hedeflediği büyük ideallerinin yok olması sağlanamadı. Doğal olarak bu durum meclisin devamını mümkün kılmadı.[15] Nitekim aradan bir yıl geçmeden 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine Sultan İkinci Abdülhamit, 14 Şubat 1878'de meclisi kapatarak Kanun-i Esasi'yi askıya aldı. Böylece monarşiye tekrar dönüldü.[16]

İkinci Abdülhamit'in anayasal rejime ara vermesinin ardından, kendisini tahttan indirebilmek için uzun yıllar mücadele edildi.[17] Jön Türk hareketinin, özellikle de bu hareket içindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, faaliyetleri sonucunda, 23 Temmuz 1908'de Sultan Abdülhamit'in mutlak yönetimi son buldu ve Abdülhamit, Meşrutiyeti ikinci defa ilan etmek durumunda kaldı.[18]

1.1. Anayasa Değişiklikleri

Osmanlı Devleti'nde uzun bir süre devam eden mutlakıyet rejiminin sona ermesinin ardından, 1876 Kanun-ı Esasi yeniden uygulamaya konularak, anayasal monarşiye bir kez daha geçildi.[19]

---

14 Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. I*, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, (1985): 22.

15 Aybars, *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, s. 38.

16 Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992, 501.

17 Ahmet Bedevi Kuran, *Inkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s. 271-284.

18 Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 94.

19 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi, C. I, II. Kısım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 59.

Öte yandan, "Ya Kanun-ı Esasi Ya Ölüm" parolasıyla başlayan ve böylelikle "anayasa romantizminin" de doruğa ulaştığı bu dönemde, Kanun-i Esasi 1909, 1914, 1915, 1916 (üç kez) ve 1918'de olmak üzere yedi defa değiştirildi.[20]

Ancak, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği tarihe kadar yürürlükte kalan 1876 Kanun-ı Esasi'deki,[21] en önemli dönüşüm 1909 yılında gerçekleşti.[22] Kanun-i Esasi'nin birtakım eksiklikleri düşünülerek bunların yeniden düzenlenmesinin gündeme gelmesiyle birlikte, 8 Ağustos 1909'da Anayasa'nın bazı maddelerinde değişiklik yapan teklif mecliste kabul edildi ve yürürlüğe girdi.[23]

Değişikler sonucunda ortaya çıkan metin, demokratik yürütme ve yasama organlarını yarattı, kuvvetler ayrılığını yumuşak, iş birliğine dayalı, ama yasamayı daha çok kollayan bir biçimde gerçekleştirdi ve klasik parlamenter hükümet sisteminin tipik unsurlarını anayasa hukukuna getirdi.[24]

1909 değişikliği ile Osmanlı Devleti'nde parlamenter bir sistem kuruldu.[25] Padişahın sorumsuzluğu devam etmekle birlikte, bakanlar kurulu artık padişaha karşı değil, meclise karşı sorumlu hale getirildi. Böylece kurulan parlamenter hükümet sistemi içinde padişah, kendisine verilmiş gibi görünen bütün yetkileri ancak sadrazam ve ilgili bakanın girişim ve imzasıyla kullanabilecekti. Bakanlar Kurulunun bir konuyu görüşmek için önceden padişahtan izin alması koşulu da kaldırıldı. Bütün bunlarla, yürütme yetkisi padişahtan kopup demokratik yapılı bir bakanlar kuruluna kaymakta, siyasi ve fikri birliği, bireysel ve ortak sorumluluğu olan bu kurul yürütme yetkisinin gerçek sahibi olmaktadır. Bu şekilde, "kabine usulü" Osmanlı kamu hukukuna kesin girişini yaptı.[26]

Heyet-i Ayan'a yönelik yapılan düzenlemeyle de Ayan'ın görüşmelerinin açık bir şekilde yapılması esası getirilerek üyelerini padişahın seçtiği bir meclis, kamuoyu denetimine açıldı.[27]

Kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili sakıncalı olan kısımlar da anayasadan çıkarıldı. Yapılan değişikliklerle, toplanma ve dernek kurma hakları geldi.[28]

---

20 Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, s. 18, 20.

21 Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, (2010): 85.

22 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, s. 20.

23 Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 70.

24 Tahsin Bekir Balta, "Türkiye'de Yasama-Yürütme Minasebeti", *İncelemeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, (1960): 15.

25 Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 47; İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İstanbul: b.y.y., 1993, s. 42; Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 73.

26 Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1962, s. 117.

27 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 195.

28 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s. 84-91; Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 154-158; Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 47.

Ayrıca 113. maddede değişiklik yapılarak padişahın keyfiyetine göre kişi özgürlüklerini sınırlandırması son buldu. Bunun yanı sıra kişi dokunulmazlığını her türlü saldırı ve ihlallerden uzak kılan 10. madde'ye "Şer" ve "Kanun" deyimleri eklenmek suretiyle güçlendirildi ve Anayasaya haberleşme gizliliği, toplanma özgürlüğü ve postaya verilen evrak ve mektupların mahkeme kararı olmadıkça açılamayacağı ile ilgili hükümler kondu.[29]

Hükümdarın yetkilerinin sınırlandırıldığı bu yeni sistemde, sultanın tahta çıktığında anayasanın öngördüğü kurallara bağlı kalacağına dair yemin etmesi zorunluluğu getirildi.[30] Ayrıca hükümetin yetkileri de meclis karşısında genişletildi[31] ve bu dönemde "Hükümet programı hazırlanması ve kamuya ilanı; güvenoyu istemi ve güven oylaması; güvensizlik oyu ile hükümet düşmesi; hükümet programının meclisin güvenoyuna sunulması; Hâkimiyet-i Milliye kavramının resmen dile getirilmesi" gibi yenilikler de yaşandı.[32]

Söz konusu gelişmeler bir bütün olarak ele alındığında bu değişikliklerin siyasal yaşama en büyük katkısının egemenlik hakkının monark ile millet arasında paylaşılması olduğu söylenebilir.[33] Anayasanın değiştirilmesiyle, egemenliğin milletin temsilcileri aracılığıyla hükümdarla bölüşülüyor olması ve böylelikle parlamenter bir düzene geçilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü, yasama ve yürütme yetkilerinin padişahtan koparak bağımsız ve demokratik organların eline geçmesi, bakanlar kurulunun sadece meclise karşı sorumlu olması vb. bütün değişiklikler Osmanlı siyasal sistemindeki demokratikleşmenin somut noktalarını meydana getirdi. Bu açıdan bakıldığında siyaset yapan kitlenin genişlemesi, bir siyasal kamuoyunun doğuşu ve özgürlük düşüncesinin halkın belleğine girmesi gibi gelişmeler özel bir önem kazanmaktadır.[34]

İkinci Meşrutiyet döneminin anayasal anlamda tüm bu olumlu özelliklerinin yanı sıra ilerleme kaydedilemeyen yanları da oldu. 1909 değişiklikleri her ne kadar yasamayı demokratikleştirmiş ise de Heyet-i Ayan'ın hâlâ padişaha bağlı bir meclis olarak varlığını sürdürmesi ve padişahın meclislerin açılış ve kapanış tarihleri üzerinde oynayabilme hakkının devam ediyor olması bu hususa gölge düşürdü.[35] Ayrıca Anayasada devletin teokratik yapısını değiştirecek herhangi bir değişiklik yapılmadığından devlet teokratik yapısını da korudu.[36]

---

29 Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, s. 46.

30 Ahmet Kuyaş, "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye", Doğu Batı Düşünce Dergisi, C. I, Yıl: 11, Sayı: 45, (Mayıs-Haziran-Temmuz 2008): 59.

31 Murat Soysal, Türkiye'de İktidarın Sınırlandırılması, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020, s. 79.

32 Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 150.

33 Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s. 174.

34 Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", 26.

35 Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 307-312.

36 Aldıkaçtı, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, s. 73.

lişahın keyfiyetine göre kişi öz-
yanı sıra kişi dokunulmazlığını
). madde'ye "Şer" ve "Kanun"
Anayasaya haberleşme gizliliği,
ve mektupların mahkeme kararı
ndu.[29]
bu yeni sistemde, sultanın tah-
a bağlı kalacağına dair yemin
in yetkileri de meclis karşısında
ramı hazırlanması ve kamuya
ensizlik oyu ile hükümet düş-
oyuna sunulması; Hâkimiyet-i
i yenilikler de yaşandı.[32]
e alındığında bu değişikliklerin
ik hakkının monark ile millet
Anayasanın değiştirilmesiyle,
ükümdarla bölüşülüyor olması
si, kuvvetler ayrılığı ilkesinin
ahtan koparak bağımsız ve de-
urulunun sadece meclise karşı
lı siyasal sistemindeki demok-
tirdi. Bu açıdan bakıldığında
amuoyunun doğuşu ve özgür-
gelişmeler özel bir önem ka-

mda tüm bu olumlu özellikle-
rı da oldu. 1909 değişiklikleri
de Heyet-i Ayan'ın hâlâ padi-
si ve padişahın meclislerin açı-
akkının devam ediyor olması
devletin teokratik yapısını de-
an devlet teokratik yapısını da

ayışına, s. 46.
ugünkü Türkiye", Doğu Batı Düşünce
008): 59.
kara: Siyasal Kitabevi, 2020, s. 79.

ayasası, s. 73.

2. SİYASAL KATILIM

Siyasal katılım, vatandaşların karar alma süreçleri üzerinde etkili olma çabasıdır. Daha açık bir ifadeyle, yönetimde söz sahibi olmaya, alınan kararlara etki etmeye ve yöneticileri belirlemeye çalışan insanların bu amaçlara yönelik bütün faaliyetleri siyasal katılım olarak ifade edilir. Bireyler, içinde bulundukları koşullara göre bu davranışlarını sergileyebilecekleri farklı araçlar kullanır. Siyasal katılım yolları irdelendiğinde, günümüzde bunların oldukça çeşitlendiğini söylemek mümkünse de miting, oy kullanma, toplantı, dernek kurma ve siyasal partiler ilk akla gelenler arasında yer almaktadır.[37]

Kitle hareketlerinin büyük bir ivme kazandığı ve Türk siyasi tarihinde siyasal katılım açısından oldukça hareketli olan İkinci Meşrutiyet döneminde de, Osmanlı toplumu çeşitli dernekler, siyasi partiler, meslek örgütleri ve dergiler etrafında örgütlendi. Toplumun farklı kesimleri ilk defa örgütlü bir şekilde, eşitlik ve hak talebinde bulundu ve canlanan basın hayatı özgür bir tartışma ortamı yarattı.

Bu konulara geçmeden önce üzerinde durulması gereken bir başka konu ise meşrutiyetin ilanı sürecinde yaşanan olaylardır. Bazı yazarlarca "ulusal bir ayaklanma", bir "devrim" olarak nitelendirilen İkinci Meşrutiyet, kendinden önceki dönemlerle kıyaslanarak değerlendirildiğinde, daha aşağıdan yukarı bir hareket olduğu ileri sürülebileceği gibi, daha yaygın bir örgütlenme birikimine ve genişçe bir toplumsal tabana dayandığı da söylenebilir.[38] Bu nedenle İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla, Osmanlı Devleti'nde "ferman anayasa" devri sona erdi ve iki taraflı bir hukuk belgesi olan "misak anayasa" aşamasına geçildi denebilir.[39] Meşrutiyetin bu özelliğinin bir sonucu olarak ileriki dönemlerde halkın siyasete katılımı geniş kitlelere yayıldı, her şeye itaatle yükümlü "kul" kavramı yerine "vatandaş" kavramı gelişti, ilk kez halk, hükümet icraatı karşısında eleştirel güce sahip bir kuvvet olarak ortaya çıktı ve siyaset yapılabilir hale geldi.[40]

---

37 Vedat Eriş-Abdulvahap Akıncı, "21. Yüzyıl Demokrasilerinde Siyasal Katılım: Türkiye Örneği", *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, (2019), 35-55; Güllü Atabey-Derya Hasta, "Siyasal Katılım, Siyasal Yeterlik ve Toplumsal Cinsiyet", *Nesne Psikoloji Dergisi* (NPD), 6/13, (2018), 486-491.

38 Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, 2. Baskı, İstanbul: Arba Yayınları, 1996, s. 8 vd.; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Türkçesi: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s. 296-320; Kubalı, *Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*, s. 97; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996, s. 179; E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, Çev.: N. Ülken, İstanbul: Sander Yayınları, 1972, s. 167-168.

39 Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, s. 70; Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", 25.

40 Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. Baskı, İstanbul: Turhan Kitabevi, 1981, s. 15. *"... daha ilk ve heyecanlı günlerde, İstanbul halkının Sadrazam Sait Paşa'yı istifaya zorlaması, münevver halkın, yüksek tahsil talebelerinin İstanbul'da asayişi temin*

2.1. Siyasi Parti ve Cemiyetlerin Kurulması

Demokrasinin olmazsa olmazlarından ve siyasal katılımın da en önemli araçlarından birisi olan siyasi partiler İkinci meşrutiyet döneminde kuruldu ve çok partili siyasal yaşama Türk tarihinde ilk defa bu dönemde geçildi.

Osmanlı Devleti'nde, önceden siyasi partiler yoktu. Devlette her ne kadar Yeni Osmanlılar veya Jön Türkler gibi muhalif gruplar oluşmuş ve siyasi faaliyetlerde bulunmuşlarsa da bunlar parti sayılmazlardı. Zaten yasal zemini de olmayan bu tür cemiyetler öncelikle gizli bir örgütlenme şeklinde ortaya çıkmışlardı. Ayrıca bunlar, devleti kurtarmak amacıyla yaşanan sorunlara çözüm üretmeye çalışan ve böylelikle muhalefet görevini de üstlenmiş olan çoğu asker ve bürokrat kökenli reformcu aydınlardı ve modernleşmeci bir kimliğe sahip olan söz konusu aydın kesimin herhangi bir sınıfsal temeli de yoktu.

Böylesi bir tarihsel arka plana sahip olan siyasi partileşme süreci, Kanun-i Esasi'nin 120. maddesinde yapılan değişiklikle başladı. Dernek kurulmasına imkân sağlayan bu maddenin yanı sıra, 16 Ağustos 1909 tarihli ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile bu konudaki yasal düzenlemeler yapıldı. Böylece daha önceki yıllarda birer gizli örgüt niteliğindeki kuruluşlar partileşme imkânına kavuştu. İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fırkaya dönüştürülmesiyle, resmî bir siyasî parti teşkilatlanması ortaya çıktı. İttihat ve Terakkiye muhalif olanlarca da Ahrar Fırkası adı altında bir siyasi parti kuruldu. Bu ikisinin dışında, zaman içinde kurulan diğer partilerden bazıları şunlardır: Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedî Fırkası, Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Millî Meşrutiyet Fırkası. Sonuçta 1908 ila 1920 yılları arasında 25 kadar siyasi parti veya siyasi amaçlı cemiyet kuruldu. Bu nedenle, İkinci Meşrutiyet dönemi, 1946'dan sonra çok partili siyasi hayata geçilinceye kadar, siyasî partileşme açısından Türk tarihinin en canlı dönemlerinden birisi oldu.[41]

Söz konusu dönemde, 1913'ten sonra iktidarı tam olarak ele geçiren İttihat ve Terakki, bu tarihten sonra bir tek parti yönetimi kurdu. Böylece siyasi hayat hâkim parti sisteminden, tek parti sistemine dönüştü. İttihat ve Terakki, gerçekte Meşrutiyet'in ilanından önce gizli bir gruptu, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki gizli örgütünü kurmakla birlikte, bir yandan da siyasi parti oluşturdu. Cemiyet her yerde üyeleri, kulüpleri olan yerel ve merkezi kongreleri yapılan bir örgüttü. Görünüş olarak bir kültür ve toplumsal dayanışma örgütü olan, İttihat v
mebuslarından ibaretti, yani

İkinci Meşrutiyet yılları
yardım, kadın, gençlik, din
alanda ve çok sayıda hedefe
ise bu alanda büyük bir bo
böylelikle sivil ve siyasal k
yandı. Bu kanun, Mütareke
minini oluşturdu.[45]

2.

Demokrasilerin vazgeçileme
açısından oldukça önem arz
döneminde tanıştı. İkinci M
mak için, artık bu alanda d
kullanılmaya başlandığı gö
Unutmayalım..." başlıkları
vurgulayan hatırlatmalar ya
du. Dönemin en dikkat çeki
sında, ikinci seçmenlerin s
bitmesinden mahalleli tarafı
ğinde belediye binasına göt
rüldü.[47]

İkinci Meşrutiyet döne
nel ve 1911'de de bir ara s
göre yapıldı. Ancak, bir de
ve seçmen yaşı 25'tir. Seçme
lardan ıskat edilmemiş olm
yabancı hizmetinde bulunm
mahcuriyetine karar verilmi
az çok vergi vermek gerekı
İttihat ve Terakki Cemiyeti

---

istekleri bu halin tezahürlerindendir." Tunaya, *Hürriyetin İlanı*, s. 28; Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, (2001): 167 vd.

41 Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 346. Bu dönemde kurulan siyasi partiler için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler, C. II, III*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, 1989.

42 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de*
1988, s. 12-13; Sina Akşin, *A*
Yayıncılık, 1998, s. 56-57.

43 Mehmet Okur, "Tanzimat'tan
Geçiş", *Doğu Batı Düşünce Der*

44 Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatan

45 Okur, "Tanzimat'tan II. Meşru

46 Nil Türker Tekin, *Türkiye'*
Üniversitesi, 1998, s. 52.

47 Tevfik Çavdar, *Müntehib-i San*

48 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Geli*

rin Kurulması

al katılımın da en önemli araç-
iyet döneminde kuruldu ve çok
ı dönemde geçildi.
er yoktu. Devlette her ne kadar
gruplar oluşmuş ve siyasi faa-
nazlardı. Zaten yasal zemini de
rgütlenme şeklinde ortaya çık-
cıyla yaşanan sorunlara çözüm
evini de üstlenmiş olan çoğu
ve modernleşmeci bir kimliğe
bir sınıfsal temeli de yoktu.
iyasi partileşme süreci, Kanun-i
e başladı. Dernek kurulmasına
ustos 1909 tarihli ve 310 sayılı
nlemeler yapıldı. Böylece daha
uruluşlar partileşme imkânına
e Terakki Cemiyeti'nin fırkaya
ıtlanması ortaya çıktı. İttihat ve
adı altında bir siyasi parti ku-
ulan diğer partilerden bazıları
Müttefika-i Osmaniye Fırkası,
ıedî Fırkası, Mutedil Hürriyet-
/alist Fırkası, Millî Meşrutiyet
5 kadar siyasi parti veya siyasi
şrutiyet dönemi, 1946'dan son-
yasî partileşme açısından Türk

ları tam olarak ele geçiren İtti-
yönetimi kurdu. Böylece siyasi
ine dönüştü. İttihat ve Terakki,
gruptu, Meşrutiyet'in ilanından
la birlikte, bir yandan da siyasi
ulüpleri olan yerel ve merkezi
bir kültür ve toplumsal daya-

İlanı, s. 28; Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet
nce, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları,

lan siyasi partiler için bkz.: Tarık Zafer
riyet Vakfı Yayınları, 1986, 1989.

nışma örgütü olan, İttihat ve Terakki'nin partisi ise Mebusan Meclisindeki mebuslarından ibaretti, yani İttihat ve Terakki'nin parti grubuydu.[42]

İkinci Meşrutiyet yıllarında düşünce, eğitim, kültür, ekonomik, mesleki, yardım, kadın, gençlik, dini, etnik, ayrımcı ve siyasal olmak üzere birçok alanda ve çok sayıda hedefe yönelik cemiyet de kuruldu. Bunların yasal temeli ise bu alanda büyük bir boşluğu doldurarak[43] örgütlü topluma yönelmenin, böylelikle sivil ve siyasal katılımın önünü açan[44] Cemiyetler Kanunu'na dayandı. Bu kanun, Mütareke döneminde oluşturulan cemiyetlerin de yasal zeminini oluşturdu.[45]

2.2. Seçimlerin Yapılması

Demokrasilerin vazgeçilemez unsurları arasında yer alan ve siyasal katılım açısından oldukça önem arz eden seçim olgusuyla Osmanlı toplumu Tanzimat döneminde tanıştı. İkinci Meşrutiyet döneminde ise seçimlere katılımı artırmak için, artık bu alanda daha etkili olunmaya çalışıldığı ve çeşitli araçların kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bir yandan basında çıkan "İntihabı Unutmayalım..." başlıklarıyla halka oy kullanmanın ve seçimlerin önemini vurgulayan hatırlatmalar yapılırken[46] diğer yandan "Sandık Alayı" oluşturuldu. Dönemin en dikkat çekici uygulamalarından birisi olan Sandık Alayı esnasında, ikinci seçmenlerin seçildikleri mahallelerdeki oy sandıkları seçimin bitmesinden mahalleli tarafından süslü bir arabaya konarak davul zurna eşliğinde belediye binasına götürülürdü. Böylelikle seçimler, bir şenliğe dönüştürüldü.[47]

İkinci Meşrutiyet döneminde 1908, 1912, 1914, 1919 olmak üzere dört genel ve 1911'de de bir ara seçim yapıldı.[48] İlk seçimler eski seçim kanununa göre yapıldı. Ancak, bir de talimat çıkarıldı. Buna göre seçimler iki derecelidir ve seçmen yaşı 25'tir. Seçmen olabilmek için 25 yaşını bitirmiş ve medeni haklardan ıskat edilmemiş olmak; yabancı devlet uyruğu olmamak, geçici olarak yabancı hizmetinde bulunmamak; iflas etmiş ya da mahkûm olmuş olmamak; mahcuriyetine karar verilmiş olup da bu karar kaldırılmış olmamak ve devlete az çok vergi vermek gerekmekteydi. Türk tarihinin ilk çok partili seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası katıldı ve seçimleri ezici çoğun-

42 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s. 12-13; Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998, s. 56-57.

43 Mehmet Okur, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Cemiyetler: İllegal Yapıdan Legal Yapıya Geçiş", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C. II, Yıl: 11, Sayı: 46, (Ağustos-Eylül-Ekim 2008): 126, 130.

44 Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", 167.

45 Okur, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Cemiyetler: İllegal Yapıdan Legal Yapıya Geçiş", 126.

46 Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim Propagandaları (1908-1946)*, Doktora Tezi, Yıldız Üniversitesi, 1998, s. 52.

47 Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Sani'den Seçmene*, Ankara: Verso Yayınları, 1987, s. 7-8.

48 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, s. 128; Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", 167.

lukla İttihat ve Terakki kazandı. Ülkede yaşanan 31 Mart Olayı ve ardından yaşananlardan sonra 1912 yılında yapılan seçimlere İttihat ve Terakki'nin yanı sıra, bu kez Ahrar Fırkası yerine kurulan Hürriyet ve İtilaf katıldı. İttihat ve Terakki konumunu güçlendirmek ve muhalefeti sindirmek için yaptığı bu seçimlerde, mülki ve askeri yöneticiler aracılığıyla kurduğu güçlü denetim mekanizması sonucu, muhalefetin "sopalı seçim" veya "dayaklı seçim" adını verdiği 1912 seçimlerini kazandı. Bu seçimler sonucunda oluşan meclisin ömrü ancak dört ay sürdü. Yeni seçimler ise Balkan Savaşları nedeniyle ancak 1914'te yapılabildi. 1913'te Babıâli'yi basarak yönetimi tek başına ele geçiren İttihat ve Terakki bu seçimlere tek başına girdi ve seçim sonucunda oluşan meclis Birinci Dünya Savaşı boyunca yasama işlevini gördü.[49]

İkinci Abdülhamit dönemine istibdat diyerek, özgürlük ve anayasa söylemleriyle Abdülhamit'e karşı çıkıp, sonunda onu devirmeyi başaran İttihat ve Terakki, 1908–1912 yılları arasında, "İktidar partisi" diye tanınmakla birlikte, aslında iktidarda değildi, "hükümet" olmadı ya da olamadı. Ama meclis ve hükümet üzerinde etkili bir denetim gücüne sahip oldu. Genellikle denetleme iktidarı olarak nitelendirilen bu dönemde meclis vasıtasıyla hükümeti kontrol etmek, zaman zaman kabineye ittihatçı üyeler sokmak vb. şeklinde uygulamalar gerçekleşti.[50] Buna rağmen İttihat ve Terakki'nin rakip tanımayan bir iktidar haline gelmesi biraz önce sözü edilen, "sopalı seçim" diye anılan 1912 seçimleri ile 1913 "Babıâli Baskını"ndan sonra gerçekleşti. 1913'ten sonra iktidarın tek ve rakipsiz sahibi durumuna gelen İttihat ve Terakki muhaliflerini sindirdi, demokratik hak ve özgürlükleri kısıtladı, işçi ile esnafın örgütlenmesini, eylemlerini ve grevlerini yasaklayarak Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ülkeyi adeta "tek parti" gibi yönetti. Bu dönemde, ülkenin geleceğini ilgilendiren en hayati kararlar bile kapalı kapı siyaseti ve komplocu yöntemlerle, oldu-bittiler şeklinde alındı.[51] İttihatçılar teorik olarak parlamentarizm ve liberalizmi meşruti yönetimin temeli olarak kabul etmekle birlikte, uygulamada iktidarı halkla paylaşmayı reddeden, halka güvensizlik gösteren bir anlayışla hareket etti.[52]

Ancak tüm bunlara rağmen, İkinci Meşrutiyet döneminde toplumda bir seçim kültürünün yerleştirilmesi amacıyla yoğun bir çabanın harcandığı söylenebilir. Bu sayede Türk toplumu, siyasetle daha yakından ilgilenmeye başladı. Oy kullanmanın artırılması için gerçekleştirilen faaliyetlerden birisi olan

[49] Zafer Toprak, "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 974-975.

[50] Mustafa Yılmaz, "Siyaset ve Demokrasi", KÖK Araştırmalar, C. II, Sayı: 1, Bahar, Ankara, (2000): 77.

[51] Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", 25.

[52] Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s.346.

ve Cumhuriyetin ilk yıllarını
ginç örneklerden biri oldu ve

2.3. M

İkinci Meşrutiyet dönemi prc
tin tekrardan ilanı öncesinde
suretiyle olsun çok sayıda pı
Türk ve İslam toplum hayatı
ve resmi ya da yarı resmi çok

Söz konusu dönemde, ö
tiyetin ilanından önce, ilanı i
tiyeti korumak adına meyd
derslerine girmeyerek onları
teci Hasan Fehmi'nin öldürül
lar; Galatasaray Lisesi'nde Te
dolayısıyla gösterilerde bulu

İkinci Meşrutiyet dönen
keti, meşrutiyet döneminin
bir gelişme gösterdi.[57] Çok sa
çekleşti. Grevler başlarda, İt
kamuoyu tarafından hürriye
cak grevlerin, hemen her a
değişti[58] ve grevlere karşı ön
ilk yasal düzenleme, 27 Tem

[53] Bu konuda bkz.: Kadri Unat, "
Alayı", Tarih Okulu Dergisi, Yıl

[54] Bu konuda örnek vermek gerek
artmış, buna bağlı olarak ülke gene
Ocak ayı sonlarında Kastamonu'd
artmıştır. Buna benzer olaylar Sinc
gerçekleşen en önemli olay 1906 Şu
Kayseri gibi yerleşim yerlerindeki
karşı olan memnuniyetsizlik öyle
imparatorluğun en ücra yerlerind
Devrimi, Çev.: Ayda Erbal, İstan

[55] Bu konuda geniş bilgi için bkz.
(1908-1918), Doktora Tezi, Anka

[56] Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençl*
bu konuda ayrıntılı bilgi için bk
1918), 2. Basım, Gündoğan Yayı

[57] Şehmus Güzel, "Tanzimat'tar
Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedis

[58] Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dö
Sorunlar Üzerine Bir Deneme",

nan 31 Mart Olayı ve ardından
nlere İttihat ve Terakki'nin yanı
rriyet ve İtilaf katıldı. İttihat ve
efeti sindirmek için yaptığı bu
lığıyla kurduğu güçlü denetim
im" veya "dayaklı seçim" adını
sonucunda oluşan meclisin öm-
lkan Savaşları nedeniyle ancak
yönetimi tek başına ele geçiren
di ve seçim sonucunda oluşan
levini gördü.[49]
erek, özgürlük ve anayasa söy-
nu devirmeyi başaran İttihat ve
artisi" diye tanınmakla birlikte,
ya da olamadı. Ama meclis ve
ahip oldu. Genellikle denetleme
lis vasıtasıyla hükümeti kontrol
sokmak vb. şeklinde uygulama-
ki'nin rakip tanımayan bir ikti-
sopalı seçim" diye anılan 1912
gerçekleşti. 1913'ten sonra ikti-
İttihat ve Terakki muhaliflerini
adı, işçi ile esnafın örgütlenme-
rinci Dünya Savaşı'nın bitimine
u dönemde, ülkenin geleceğini
ı siyaseti ve komplocu yöntem-
eorik olarak parlamentarizm ve
bul etmekle birlikte, uygulama-
ı güvensizlik gösteren bir anla-

ıtiyet döneminde toplumda bir
un bir çabanın harcandığı söy-
laha yakından ilgilenmeye baş-
tirilen faaliyetlerden birisi olan

levzuatı", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
rı, (1985): 974-975.
tırmalar, C. II, Sayı: 1, Bahar, Ankara,

ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam eden Sandık Alayı bu konudaki ilginç örneklerden biri oldu ve seçim kültürünün yerleşmesine katkı sağladı.[53]

2.3. Mitingler ve İşçi Hareketleri

İkinci Meşrutiyet dönemi protestolara ve mitinglere de sahne oldu. Meşrutiyetin tekrardan ilanı öncesinde gerek telgraf çekmek gerekse gösteri düzenlemek suretiyle olsun çok sayıda protesto yapılmasına[54] rağmen miting kültürünün, Türk ve İslam toplum hayatına girmesi İkinci Meşrutiyet'le birlikte gerçekleşti ve resmi ya da yarı resmi çok sayıda miting düzenlendi.[55]

Söz konusu dönemde, öğrenciler de bazı olaylarda ön plana çıktı. Meşrutiyetin ilanından önce, ilanı için mücadele eden gençler, sonrasında da meşrutiyeti korumak adına meydanlara çıktı. Ayrıca, Mülkiye'de bazı hocaların derslerine girmeyerek onları istenmeyen hoca ilan edip, protesto ettiler; gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesini protesto amacıyla yapılan mitinge katıldılar; Galatasaray Lisesi'nde Tevfik Fikret için boykot yaptılar; Balkan Savaşları dolayısıyla gösterilerde bulundular.[56]

İkinci Meşrutiyet dönemine dek, yoğun baskılara karşı gelişen işçi hareketi, meşrutiyet döneminin getirdiği daha geniş özgürlükler ortamında hızlı bir gelişme gösterdi.[57] Çok sayıda işçi hareketlenmeleri ve grev dalgaları gerçekleşti. Grevler başlarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti de dahil olmak üzere, kamuoyu tarafından hürriyetin bir gereği olarak görüldü ve desteklendi. Ancak grevlerin, hemen her açıdan sorunlar yaratması üzerine bu bakış açısı değişti[58] ve grevlere karşı önlem alınması yoluna gidildi. Bu konuda yapılan ilk yasal düzenleme, 27 Temmuz 1909'da grev hakkını düzenleyen Tatil-i Eş-

---

53 Bu konuda bkz.: Kadri Unat, "Tek Parti Döneminde Bir Siyasal Katılım Dinamiği: Sandık Alayı", Tarih Okulu Dergisi, Yıl 14, Sayı L, (Şubat 2021): 262 vd.

54 Bu konuda örnek vermek gerekirse: "*1904 baharına gelindiğinde halk üzerindeki vergi yükü iyice artmış, buna bağlı olarak ülke genelinde çeşitli huzursuzluklar meydana gelmeye başlamıştır. 1906 yılı Ocak ayı sonlarında Kastamonu'da belediye seçimleri boykot edilmiş, sonraki günlerde olaylar iyice artmıştır. Buna benzer olaylar Sinop ve Musul'da da görülmüş, ancak, Kastamonu olaylarından sonra gerçekleşen en önemli olay 1906 Şubat ayında Erzurum'da olmuştur. Bunu, Trabzon, Sivas, Giresun ve Kayseri gibi yerleşim yerlerindeki olaylar izlemiştir. 1908 yılının ilk aylarına gelindiğinde, yönetime karşı olan memnuniyetsizlik öyle bir hale gelmiştir ki, yalnızca Anadolu ve Makedonya'da değil, imparatorluğun en ücra yerlerinde bile ufak çapta da olsa olaylar çıkmıştır.*" Aykut Kansu, 1908 Devrimi, Çev.: Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 35-155

55 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Cemal Tepe, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Miting Ve Nümayişler (1908-1918)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.

56 Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, 3. Baskı, İstanbul: Gürer Yayınları, 2007, s. 35-50; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, 2. Basım, Gündoğan Yayınları: Ankara, 1999, s. 109-209.

57 Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 810.

58 Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, 25 / (Bahar 2009): 61-62.

gal Kanunu'nun çıkarılması oldu. Söz konusu kanun ilk grev ve sendika kanunudur. Bu kanunla, işçi ile işverenler arasında çalışma koşullarıyla ilgili bir uyuşmazlık çıktığında, greve başvurmadan önce uzlaşma girişiminde bulunulması zorunlu tutuldu. İşçi hareketlerini kısıtlayıcı bir niteliğe sahip olan bu yasa, grevlerin azalmasına etki etti ancak tamamen sonlandıramadı.[59] Bu yasa ile grevler yavaşlatıldı.[60] İşçi hareketleri konusundaki tüm olumsuzluklara rağmen, işçi hareketlerinin siyasal boyut kazanması da bu dönemde oldu.[61]

Siyasal katılım konusunda ortaya çıkan bu birikimin ilk faydası, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından işgale uğrayan ülkenin kurtarılması amacıyla yürütülen faaliyetler sırasında görüldü. Mütareke sonrası ülkenin işgal edilmesi üzerine toplumun hemen her kesimi, Milli Mücadele'nin kitlesel gücünü oluşturarak orduyla birlikte topyekûn bir mücadele örneği sergiledi. Siyasal karar alma mekanizmalarına doğrudan ve etkin bir şekilde katıldı. İşgallerin protesto edilmesi amacıyla, İstanbul Hükümetleri ve İtilaf Devletleri'ne telgraflar çekildi, mitingler düzenlendi. Ayrıca savunma amaçlı örgütler kurularak ve silahlı birlikler oluşturularak sivil inisiyatif ülkenin kaderinin belirlenmesinde ağırlığını koydu. Örgütlenerek, kendi sorunlarını tartıştı ve çözüm yolları üretti. Böylece halk, karar alma süreçlerine aracısız ve dinamik bir şekilde katılım sağlayarak doğrudan ve temsili demokrasinin örneklerini verdi.

3. DİĞER OLAY VE OLGULAR

İkinci Meşrutiyet döneminin bir başka özelliği de Türk düşünce hayatının gelişmesi oldu. Bu dönem öylesine bir düşünce zenginliğine sahiptir ki, takip eden Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yapıla gelen tartışmaların ana temalarını, Meşrutiyetin düşünce hayatında bulmak mümkündür. Bu nedenle M. Turhan'ın bu dönemle ilgili olarak söylediği şu sözlerine katılmamak mümkün değildir. "Bugün kabul edilmiş hiçbir unsur yoktur ki o vakit üzerinde konuşulmamış, yazılmamış veya münakaşa edilmemiş olsun".[62]

İkinci Meşrutiyet döneminin basın hayatına bakıldığında, başlangıcından 31 Mart Olayı'na kadarki dönemde, tam bir özgürlük havası içerisinde 200'ün üstünde gazete ve dergi yayımlanmış ve bunlar deyim yerindeyse, baskı ve suskunluk yıllarının acısını çıkarmaya yönelmişlerdi; bu dönemde her türlü

görüş söyleneb
buat Kanunu, s
ler getirdi. Bun
çeşitli baskı ve
kendilerine kar
dıkları, kimi g
lamasına geçil
Dünya Savaşı y
niyle yeni bir s
dar sürecek ağı

İkinci Meş
konusunda ya
önüne alındığı
İkinci Meşrutiy
lir.[66] Yargı org
isteyen İttihat
Nezareti'ne ba
alanında da di
evlenme boşar
Hatta "çok eşli
ve yalnızca mü
Hukuku Karar
kadınlara evle
hakkı verildi. E
konusunda da
kızlara açıldı
dınların sahne

---

59 Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", 61-62.

60 Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 799.

61 Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", 800-802; bu konuda ayrıca bkz.: *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der.: D. Quataert-E. J. Zürcher, İstanbul; İletişim Yayınları, 1998.

62 Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s. 198.

63 Alpay Kabaca
Türkiye Ansikl
sını", *Cumhur*
Orhan Kologl
pedisi, C. I, İst

64 Kabacalı, "Ta
211.

65 Kabacalı, "Ta
İçeriği ve Reji

66 Şeriata bağın
Ortaylı, "Osr
Modernleşme,

67 Kuyaş, "II. M

68 Tanör, "Anay
Doğuşu, Çev.:
mad, Modern
52.

görüş söylenebildi ve yayıldı.[63] Ancak 16 Temmuz 1909'da çıkarılan yeni Matbuat Kanunu, sansür öngörmemekle birlikte, basın için sert denilecek hükümler getirdi. Bundan sonraki dönemde genellikle İttihat ve Terakki iktidarının çeşitli baskı ve denetleme çabaları altında kalan basın yaşamında, İttihatçılar kendilerine karşı çıkan yayın organlarına ve gazetecilere karşı terör uyguladıkları, kimi gazetecileri öldürttükleri gibi, bu dönemde askeri sansür uygulamasına geçildi ve gazeteler sıkıyönetim eliyle sık sık kapatıldı.[64] Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise 25 Ağustos 1914 tarihli geçici yasa ile savaş nedeniyle yeni bir sansür uygulamasına gidildi ve basın Mütareke Dönemi'ne kadar sürecek ağır bir durgunluğa mahkûm oldu.[65]

İkinci Meşrutiyet döneminin bir başka yönü de laiklik ve kadın hakları konusunda yapılan düzenlemelerdir. Bu dönem anayasa değişiklikleri göz önüne alındığında laiklik yönünden bir ölçüde gerileme sayılsa da genelde İkinci Meşrutiyet laikleşme yönünden bir geçiş dönemi olarak adlandırılabilir.[66] Yargı organlarını birleştirmek ve şeri kurumların etkisinden koparmak isteyen İttihat ve Terakki, mahkemelerin doğrudan doğruya ve yalnız Adliye Nezareti'ne bağlanmasını sağladı. Bu durum aile hukuku ve "ahval-i şahsiye" alanında da dini hukuktan ayrılma yolunda atılmış bir adım oldu. Aynı yönde evlenme boşanmada da kadının durumunu iyileştiren düzenlemeler yapıldı. Hatta "çok eşlilik" olgusuna karşı birtakım önlemler alındı. 1917'de çıkarılan ve yalnızca müslümanlara özgü olmayıp bütün Osmanlıları ilgilendiren,[67] Aile Hukuku Kararnamesi ile boşanma ve tek eşlilik hakkını da kapsamak üzere, kadınlara evlenme sözleşmesine bazı koşullar koydurmak ve uygulatmak hakkı verildi. Bu dönemde kadınların öğrenim ve kamu hizmetlerine girmeleri konusunda da olumlu kazançlar sağlandı. Orta dereceli okullar, üniversiteler kızlara açıldı ve onların eğitim olanakları genişletildi. Ayrıca Müslüman kadınların sahneye çıkmalarına da izin verildi.[68]

---

63 Alpay Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 615; Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, (1983): 210; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 90.

64 Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", 615; Gevgilili, "Türkiye Basını", 211.

65 Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", 616; Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", 91.

66 Şeriata bağımlılık ilkesinin getirilmesi 1876'da bulunmayan bir hususun ilavesidir. İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, (2000): 133.

67 Kuyaş, "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye", 55.

68 Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", 24-25; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 227-229; *Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995, s. 51-52.

Türk tarihinde ordunun siyasete ilk müdahalesi Osmanlı Devleti döneminde gerçekleşti. Bazıları halen tartışmalı olmakla birlikte 1876'da Kanun-u Esasi'nin kabulü, 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart İsyanı'nın bastırılması sırasında Hareket Ordusu'nun oynadığı rol ile 1869 Kuleli Olayı, Halaskâr Zabitan Hareketi ve Bab-ı Ali Baskını da ordunun siyasete müdahalesi olarak kabul edilmektedir.[69]

Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme süreci sırasındaki değişim istekleri için gerekli kamuoyunun oluşturulamaması ve hedefe halkın etkin katılımıyla ulaşılamaması üzerine, aydınların öncü bir rol oynamaya başladığı dönemlerde, iktidarın ele geçirilmesinde ordu da etkili oldu.

İkinci Meşrutiyet ise temelde ordudan kaynaklanan bir hareket oldu. Gerek Birinci gerekse İkinci Jön Türk Kongrelerinde, İkinci Abdülhamit'i devirmek için Jön Türkler askeri müdahale üzerinde birleşti; ilerleyen süreçte ise İttihat ve Terakki'nin bilgisi dahilinde 3 Temmuz 1908'de Resneli Niyazi Bey 200 asker ve 200 siville dağa çıktı; isyanı bastırmakla görevli Şemsi Paşa da yine İttihat ve Terakki'nin bilgisi dahilinde Teğmen Atıf tarafından vuruldu. Ayrıca 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra İttihat ve Terakki sıkıyönetimi süreklileştirdi. Babıâli Baskını, Enver Paşa ve az sayıda subayla gerçekleştirildi ve İttihat ve Terakki'nin sadrazam olmasını sağladığı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi de İttihat ve Terakki'nin özgürlükleri bütünüyle yok etmesine zemin hazırladı. Sonunda, 1918'e kadar Osmanlı Devleti'nde bir askeri diktatörlük dönemi yaşandı.[70] Dolayısıyla bu süreçte ordunun ve ordu mensuplarının aktif politika içine girmiş olmaları ve bu sürecin sonunda rejimin yarı-askeri niteliğe bürünmesi dönemin en olumsuz yönlerinden birisi oldu.[71] Ancak İkinci Meşrutiyet, aydınların ordu desteği ile sürüklediği bir hareket olmasına rağmen, Osmanlı modernleşme süreci içindeki en kapsamlı demokrasi tecrübesi olarak tarihteki yerini aldı.[72]

SONUÇ

Anayasal monarşinin gerçek manada uygulamaya konulduğu İkinci Meşrutiyet dönemi onbeş yıl gibi kısa bir süreyi içermesine rağmen, kendinden önceki dönemlerle kıyaslandığında çeşitli sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel sorunların topluma mal olup, önemli sosyal değişmelerin girift ve yoğunlaşarak

69 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, 2. Baskı, Ankara: Fark Yayınları, 2006; Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001; Selim Sezer, "Meclis-i Mebusan'ı Kapattıran Muhtıra: Halaskâr Zabitan Bildirisi", *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (2017): 41.

70 Kurtuluş Kayalı, "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 1256-1257.

71 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.176.

72 Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 225.

ortaya çıktığı bir dönem oldu. Oldukça zengin bir düşünce hayatının yaşandığı bu dönemde, düşünce akımları arasında yaşanan Batı medeniyetinin ne şekilde ve hangi yollarla alınması gerektiği yönündeki tartışmalar, oldukça belirginleşti ve Batı medeniyetinin sahip olduğu özellikler konusunda dikkat çeken fikirler ortaya atıldı.

Öte yandan Türk Modernleşme tarihinde özel bir yere ve öneme sahip olan İkinci Meşrutiyet dönemi için, adeta tarihte deneye yer yoktur tezini çürüten bir dönem olduğu söylenebilir. Çünkü istenen düzeyde olmasa da, halkın da yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin içinde olduğu bu dönem, Cumhuriyet dönemine önemli bir miras bıraktı. Askerin siyasete müdahalesi; sert iktidar ve muhalefet ilişkisi, dahası muhalefetin varlığına tahammülsüzlük; sansür ve kapatma uygulamalarıyla basının sürekli baskılanması gibi birtakım uygulamalarla Türk demokrasi tarihine olumsuz örnekler bıraktı. Bununla birlikte siyasal katılımın ve dolayısıyla da demokratik rejimin olmazsa olmazlarından biri olan millet egemenliği ilkesinin önemli hale gelmesi; çoğulcu bir yapının kurulmaya çalışılması; siyasi parti ve cemiyetlerin kurulması; seçimlerin yapılması ve bu süreçte halkın yaşanan sorunlara ilgi duyarak daha da siyasallaşması ve siyasi düşüncelerin açıklanma ve savunulma imkânına sahip olunması da bu dönemde iyice yoğunluk kazanan gelişmeler olarak tarihteki yerini aldı. Böylelikle İkinci Meşrutiyet döneminde, Türk tarihinde demokrasinin çeşitli yönlerinin ortaya çıkışının ilk örnekleri olarak kabul edilecek çok sayıda olay ve olguyla karşılaşıldı.

Dolayısıyla tüm bunlardan hareketle İkinci Meşrutiyet döneminin, Cumhuriyet Dönemi çağdaşlaşma hareketlerinin belirlenmesinde oldukça önemli bir birikim meydana getirdiğini ve Türkiye'deki demokrasi düşüncesi ve uygulamasında sağlanan başarıda önemli bir etkisinin oldugunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.

Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*. 3. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1998.

Akşin, Sina. *Jön Türkler İttihat ve Terakki*. 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Aktar,Yücel. *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*. 2. Basım, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.

Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978.

Alkan, Ahmet Turan. *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
Arsel, İlhan. *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*. İstanbul: b.y.y., 1993.
Ateş, Toktamış. *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*. 3. Baskı, İstanbul: Derin Yayınları, 1994.
Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*. C.I, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982.
Aybars, Ergün. *Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*. İleri Kitabevi: İzmir, 1994.
Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*. C. I, II. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.
Çavdar, Tevfik. *Müntehib-i Sani'den Seçmene*. Ankara: Verso Yayınları, 1987.
Davison, Roderic H. *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*. Çev.: Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2004.
Kabacalı, Alpay. *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*. 3. Baskı, İstanbul: Gürer Yayınları, 2007.
Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. Çev.: Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
Kili, Suna–Şeref Gözübüyük. *Türk Anayasa Metinleri*. 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.
Kubalı, Hüseyin Nail. *Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*. İstanbul: Tan Matbaası, 1962.
Kuran, Ahmet Bedevi. *Inkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev.: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)*. 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
Okandan, Recai G. *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
Oran, Baskın. *Atatürk Milliyetçiliği*. 3. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1993.
Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, Der.: D. Quataert-E. J. Zürcher, İstanbul; İletişim Yayınları, 1998.
Öztürk, Osman Metin, *Ordu ve Politika*. 2. Baskı, Ankara: Fark Yayınları, 2006.
Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. Türkçesi: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
Soysal, Murat. *Türkiye'de İktidarın Sınırlandırılması*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
Tunaya, Tarık Zafer. *Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük*. 2. Baskı, İstanbul: Turhan Kitabevi, 1981.
Tunaya, Tarık Zafer. *Hürriyetin İlanı*. 2. Baskı, İstanbul: Arba Yayınları, 1996.
Tunaya, Tarık Zafer. *İslamcılık Akımı*. 2. Baskı, b.y.y.: Simavi Yayınları, 1991.
Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. C. I, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasî Partiler*. C. II, III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, 1989.
Tunaya, Tarık
bul: Arb
Tunaya,Tarık
İstanbul
Turhan, Müm
Fakültes
Türkdoğan, C
Uzunçarşılı, İ
Kurumu
Ülken, Hilmi
1992.
Akşin, Sina.
Editörle
rı, (2010
Aslan, Taner
Getirdiğ
Atabey, Güll
Nesne P
Balta, Tahsir
Üniversi
Belge, Murat
Yayınla
Belge, Murat
zi, http
Eriş, Vedat -
Örneği'
Eroğul, Cem
Devrim
İstanbu
Gevgilili, Al
tanbul:
Gülmez, Me
1919)",
Yayınl
Güzel, Şehn
Cumhu
828.
İnalcık, Hali
Yılında
Türkiy
Kabacalı, Al
riyet'e

'u ve Siyaset. İstanbul: Ufuk Kitapla-

ik Devlet Anlayışına. İstanbul: b.y.y.,

stanbul: Derin Yayınları, 1994.
Tekin Yayınevi, 1982.
ısi. İleri Kitabevi: İzmir, 1994.
Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu

ğu-Batı Yayınları, 1978.
a: Verso Yayınları, 1987.
23). Çev.: Mehmet Moralı, İstanbul:

ski, İstanbul: Gürer Yayınları, 2007.
ıbul: İletişim Yayınları, 1995.
Yayınları, 1996.
'i. 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Ban-

'sleri. İstanbul: Tan Matbaası, 1962.
er. 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayın-

: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih

şim Yayınları, 1999.
ler I). 6. Baskı, İstanbul: İletişim Ya-

tları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi

ıl: Bilgi Yayınları, 1993.
)50, Der.: D. Quataert-E. J. Zürcher,

ıkara: Fark Yayınları, 2006.
ler. Türkçesi: Mazlum Beyhan-Ayşe

Ankara: Siyasal Kitabevi, 2020.
. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınla-

;e Kitabevi, 1993.
Atatürk ve Atatürkçülük. 2. Baskı, İs-

ıbul: Arba Yayınları, 1996.
'.: Simavi Yayınları, 1991.
I, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı

I, III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayın-

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. 2. Baskı, İstanbul: Arba Yayınları, 1996.

Tunaya,Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. Birinci Kitap, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*. 3. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Türkdoğan, Orhan. *Kemalist Sistemin Kültürel Boyutları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*. C. IV, I. Bölüm, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. 3. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.

Makaleler

Akşin, Sina. "İkinci Meşrutiyet'in Tarihimizdeki Yeri". *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, (2010): 11-16.

Aslan, Taner. "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme". *OTAM*, 25 / (Bahar 2009): 33-65.

Atabey, Güllü -Derya Hasta, "Siyasal Katılım, Siyasal Yeterlik ve Toplumsal Cinsiyet", *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, 6/13, (2018): 486-491.

Balta, Tahsin Bekir. "Türkiye'de Yasama-Yürütme Minasebeti". İncelemeler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, Ankara, (1960): 1-55.

Belge, Murat. "Kültür", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 5, İstanbul: İletişim Yayınları, (1983): 1288-1304.

Belge, Murat. "Türkçe Sorunu". Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/24.php, Erişim Tarihi: 09.11.2022.

Eriş, Vedat -Abdulvahap Akıncı. "21. Yüzyıl Demokrasilerinde Siyasal Katılım: Türkiye Örneği". *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, (2019), 35-55.

Eroğul, Cem. "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri". *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, (2010): 85-139.

Gevgilili, Ali. "Türkiye Basını". Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, (1983): 202-228.

Gülmez, Mesut. "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 792-802.

Güzel, Şehmus. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 803-828.

İnalcık, Halil. "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor". *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Editörler: Sina Akşin-Sarp Balcı-Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, (2010): 3-10.

Kabacalı, Alpay. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 607-616.

Kayalı, Kurtuluş. "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 250-1258.

Kazancıgil, Ali. "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm". *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, (2000): 137-154.

Koloğlu, Orhan. "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 68-93.

Kuran, Ercüment. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri". *Türk Dünyası El Kitabı, Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992: 491-507

Kuyaş, Ahmet. "II. Meşrutiyet, Türk Devrimi Tarihi ve Bugünkü Türkiye". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C. I, Yıl: 11, Sayı: 45, Mayıs-Haziran-Temmuz (2008): 49-64.

Okur, Mehmet. "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Cemiyetler: İllegal Yapıdan Legal Yapıya Geçiş". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C. II, Yıl: 11, Sayı: 46, (Ağustos-Eylül-Ekim 2008): 117-131.

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 953-960.

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine". *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Alfa Yayınları, (2000): 125-135.

Sezer, Selim. "Meclis-i Mebusan'ı Kapattıran Muhtıra: Halaskâr Zabitan Bildirisi". *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (2017): 41-52.

Tanör, Bülent. "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, (1985): 10-26.

Toprak, Zafer. "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, (1985): 973-976.

Unat, Kadri. "Tek Parti Döneminde Bir Siyasal Katılım Dinamiği: Sandık Alayı". *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 14, Sayı L, (Şubat 2021): 262-285.

Üstel, Füsun. "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, (2001): 166-179.

Yılmaz, Mustafa. "Siyaset ve Demokrasi". KÖK Araştırmalar, C. II, Sayı: 1, Bahar, Ankara, (2000): 73-87.

Tezler

Tekin, Nil Türker. *Türkiye'de Seçim Propagandaları (1908-1946)*. Doktora Tezi, Yıldız Üniversitesi, 1998.

Tepe, Cemal. *İkinci Meşrutiyet Dönemi Miting Ve Nümayişler (1908-1918)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.